VJEKOSLAV MAŠTROVIĆ

PRVE POJAVE TURISTIČKE AKTIVNOSTI U VRANI

I

Padom Mletačke Republike 1797. god., faktično u svibnju, a pravno započeto Leobenskim preliminarima te završeno međunarodnim mirom u Campoformiju 17. listopada 1797. — nastaju na našoj obali ne samo političko-upravne promjene[1] nego i mnoge druge. Austrijska je vladavina kratkotrajno prekinuta francuskom, od 1806. do konca 1813, da potom produži svoj rok trajanja do 1918. god.

U tom razdoblju nastaju i značajna previranja, koja se odnose na naš narod u primorskim krajevima, pa tako i u pokrajini Dalmaciji. Ona su političkog, kulturnog, a na žalost s dosta zakašnjenja i privrednog značenja. Taj redoslijed je zadržan i kasnije u organiziranom pokretu koji se naziva Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji.

Zauzeti borbom za sjedinjenje Dalmacije s ostalom Hrvatskom,[2] preuzimanje općina[3] i Dalmatinskog sabora u narodne ruke[4] (politički zadaci), borbom za uvođenje hrvatskog jezika u upravu i sud-

[1] Vjekoslav Maštrović, Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX st. Zagreb, JAZU, 1959, str. 18—75. i dr.

[2] Grga Novak je o tome napisao više rasprava: Pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom 1860—1861. Historijski zbornik VI/1953, br. 1—4, str. 1—24; Pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (1797—1814). Rad JAZU, knj. 269, 1940, i dr.

[3] Dinko Foretić, Borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji (1865—1900). Zb. Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zagreb, 1969, MH, str. 87—190.

[4] G. Novak, Prvi Dalmatinski sabor i događaji s njim u vezi. Radovi JAZ, 1957, sv. III, str. 5—19; isti, Prošlost Dalmacije, Zagreb, 1944, II dio, str. 406—408.

stvo[5] (politički i kulturni zadaci), podizanjem kulturnog života u svim dostupnim vidovima, — narodnjaci su kasno dospjeli jače se angažirati u privrednim (gospodarskim) pitanjima, što je trebalo također biti osnovno, jer se protivnik baš na tom području znatno angažirao i osigurao.

Među privrednim vidovima koji u prošlom stoljeću dobivaju maha u Evropi svakako je *turistička privreda*. Njezine su prednosti ogromne, a napose zbog toga što omogućuju i direktnu materijalnu pomoć stanovnicima. Cijelo naše primorje, pa tako i Dalmacija, ima sve prirodne uvjete za razvoj turizma u svim njegovim tadašnjim vidovima.

Nas zanima da li je i kako u tim prvim turističkim gibanjima došla do izražaja *Vrana*.[6]

Prethodno se sjetimo kamo je ona upravno-politički spadala. Pri tome treba razlikovati mjesto (selo) Vranu od vranskog imanja sa svojim pripadnostima.

Naslijeđeno upravno stanje u Dalmaciji nastojala je Austrija postepeno i oprezno izmijeniti. To je bila uloga austrijskih komesara, među kojima se ističe grof Raimondo Thurn, koji je preuzeo civilnu vlast od generala Mate Rukavine Bojnogradskog. Thurnovo uređenje dijeli Dalmaciju u 22 kotara. Na zadarskom su području tada kotari Zadar, Nin, Novigrad, Skradin, a sjeverozapadno od njih nalaze se kotari Cres, Krk, Rab i Pag. Područje se Obrovca spaja s Novigradom, pod kojim je tada i Vrana. Pod utjecajem dosta naprednog komesara Petra Goëssa dolazi do prvih kompletnih odvajanja sudske od upravne vlasti.[7] Tako se Apelacioni sud odvaja od Namjesništva (Vladanja) u Zadru i predviđa se konačno 5 administrativnih okruga (Krk, Zadar, Split, Makarska i Kotor), ali su vojni i međunarodni događaji to omeli.

[5] Vj. Maštrović, o. c., str. 79—93; isti, Jezično pitanje u doba narodnog preporoda u Dalmaciji. Zb. Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zagreb, 1969, MH, str. 219—242; isti, Odnos činovnika prema jezičnom pitanju u Dalmaciji u preporodno vrijeme. Radovi IJAZ, 1961, sv. VIII, str. 45—63, + II tab.; isti, Prilog bibliografiji o jezičnom pitanju u Dalmaciji (1861—1913). Radovi IJAZ, 1961, sv. VIII, str. 457—477; isti, Jezično pitanje u pomorstvu i Narodni preporod u Dalmaciji. Pomorski zbornik, 1966, knj. 4, str. 447—460. Josip Stipanov, Razvitak jezičnog pitanja 1861—1911. Jub. Narodni list, 1912.

G. Novak, Borba za narodni jezik u školama, sudovanju i uredovanju u Dalmaciji. Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, 1962, g. VIII—IX, str. 11—29.

[6] O tom se pitanju nije do sada pisalo, niti na sporednom kolosijeku razmatralo.

[7] Historijski arhiv u Zadru (HAZd), Spisi c. k. dvorskog komesara grofa Goëssa (1802—1805).

U vrijeme Francuza formiraju se 4 okruga (distretti): zadarski, šibenski, splitski i makarski, od kojih zadarski ima 77.950 stanovnika, a Dalmacija tada ukupno ima 255.466 stanovnika. Svaki se okrug dijeli na kotare, pa tako okrug Zadar ima 6 kotara: Zadar, Krk, Cres, Mali Lošinj, Rab i Pag.[8]

Dalmacija tada ima 25 općina, od toga 3 u zadarskom kotaru: Zadar, Nin i Obrovac.[9]

Vrana se tada nalazi na području općine Obrovac.

Za vrijeme Druge austrijske vladavine produžen je proces upravnog uređenja ali višemanje na francuskim osnovama. Dolazi novi okrug dubrovački, pa tako u prvoj fazi uređenja ima 28 političkih kotara (pretura).[10] Kasnije se taj broj mijenja, a napose broj općina, koji se znatno povećava. Tako se na području okruga Zadar nalaze prema privremenoj podjeli 1821. god. ovi kotari: Zadar, Obrovac, Šibenik, Knin, Drniš, Skradin, Pag i Rab.[11] U kotar Zadar tada spadaju ove općine: Zadar, Nin, Biograd, Sali i Silba.[12] Označena su i mjesta koja spadaju u pojedine općine, pa tako nalazimo da Vrana spada u općinu Biograd.[13] Kasnije nastaju promjene, manje glede broja općina, a više u mjesnoj nadležnosti pojedinih mjesta. Tako se kotar Zadar povećava za općinu Novigrad, koja se 1821. godine nalazila kao i Benkovac u sastavu kotara Obrovac. Međutim ima i novih kotara, koji obuhvaćaju svega jednu općinu. Na našem području kotar Obrovac ostaje svega na jednoj općini (Obrovac), jer je Novigrad otpao, kao i Benkovac, koji također ima samo jednu općinu. Takvo je stanje 1846. godine. Tada kotar i općina Obrovac imadu 10.541 stanovnik (m. 5.583, ž. 4.957), a Benkovac 10.047 (m. 5.205, ž. 4.842) stanovnika.[14] Od kolovoza 1850. god. novo je upravno uređenje Dalmacije.[15] I nadalje ostaje novigradska općina u kotaru Zadar, ali Vrana prelazi pod općinu Ben-

[8] Organizzazione del Potere Amministrativo, Zadar, 1806, tabela A. Brošura sadrži naredbu od 26. studenog 1806, pa tako i tabele o podjeli teritorija i broju stanovnika po okruzima i kotarima.

[9] Idem.

[10] Vj. Maštrović, Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX st., str. 67.

[11] Raccolta delle leggi ed ordinanze dell'anno 1822. per la Dalmazia. Zadar, 1824, str. 298.

[12] Idem, 298—299.

[13] Id. 299.

[14] Manuale provinciale della Dalmazia pell' anno 1848. Zadar, 1848, 254. Kotar Zadar tada ima ukupno 38.811 st. (ž. 19.242, m. 19.569), od toga po općinama: Zadar 17.251 (m. 8.681, ž. 8.570), Nin 5.382 (m. 2.731, ž. 2.651), Biograd 4.805 (m. 2.466, ž. 2.339), Novigrad 3.797 (m. 1.865, ž. 1.932), Sali 3.503 (m. 1.800, ž. 1.703), Silba 4.073 (m. 2.026, ž. 2.047).

[15] Naredba od 19. kolovoza 1850. ministra unutarnjih poslova Aleksandra Bacha o upravnom uređenju Dalmacije. Glasnik Dalmatinski, II, 1850, dodatak br. 71.

kovac, koja 1854. god. broji 9.761 stanovnik. Formira se novi kotar Benkovac, koji obuhvaća ne jednu nego tri općine: Benkovac, Kistanje i Obrovac, koji time gubi značaj kotarskog sjedišta. Takav kotar Benkovac broji u god. 1869. ukupno 29.903 stanovnika (m. 15.425, ž. 14.478) sa 4.650 stambenih kuća.[16]

Mjesto Vrana 1854. god. ima 368 stanovnika sa svega 67 kuća, ali zato najveću površinu zemljišta od 11.532 jutra. Međutim, imanje se nalazi na području općine Biograd n/m. Ta je dvojnost ostala i dalje, što se produžilo i poslije 1918. god., tj. da je imanje (Jankolovica) bilo pod biogradskom općinom, a selo sa gornjim zemljama imanja pod benkovačkom općinom. Ta se podvojenost i nelogičnost ispravila poslije Drugog svjetskog rata, pa se i danas kako imanje tako i selo Vrana nalaze u sastavu općine Biograd n/m.

*

Poznato je da su od najstarijih vremena brojna povijesna zbivanja uslijedila na vranskom području ili zbog njega.[17] Razlog je dvojak: 1. privredna važnost i bogatstvo koje predstavlja plodna zemlja (Vranska blatina) i jezero (Vedro blato) s velikim mogućnostima navodnjavanja, što u mediteranskim uslovima daje neocjenjivu vrijednost, i 2. zbog prvotnih uslova održavanja feudalnog središta, tvrđave, iz koje su djelovali mnogi značajni pojedinci ili crkvene organizacije, koji su imali istaknut utjecaj na politička zbivanja u širem rasponu, obuhvaćajući cijelu Hrvatsku i Madžarsku, a u izvjesnom pravcu i Bosnu, odnosno kasnije tursku carevinu.

Uz prije navedene privredne razloge, treba istaći da je Vrana uvijek bila vezana dobrim prometnicama pa tako i u pravcu prema moru, tj. Zadru i Biogradu n/m. Zahvaljujući tome, kao i uopće važnosti Vrane za veze s organima mletačke vlasti, za vrijeme turske okupacije tih predjela, imamo sačuvan kod Vrane *Maškovića-han*, koji je dao podignuti 1644. god. za 100.000 forinti selektar-paša Jusuf Mašković, rodom iz Vrane, ljubimac sultana Ibrahima.[18] A to

[16] Luigi Maschek, Manuale del regno di Dalmazia pel biennio 1876—77. Zadar, 1877, str. 11. Popis je od 31. prosinca 1869. god. Podaci po općinama: Benkovac 11.537 (m. 5.852, ž. 5.685) sa 1718 kuća, Obrovac 10.612 (m. 5.519, ž. 5.093 sa 1602 kuće), Kistanje 7.754 (m. 4.054, ž. 3.700, kuća 1.330). Za mjesnu nadležnost Vrane vidi str. 71.

[17] V. ostale radnje u Radovima IJAZ, sv. XVIII, (Vranski zbornik).

[18] O selektar-paši Jusufu Maškoviću i povijesnim zbivanjima u vezi s njim u Carigradu v. raspravu Luke Jelića, Vranjanin Jusuf Mašković, začetnik Kandijskog rata (1645—1671. godine), Glasnik Matice Dalmatinske, I/1901, sv. 2, str. 113—129. J. Mašković volio je rodni zadarski kraj i želio se ukloniti iz Carigrada, te smjestiti u Vranu. Zanimljivo je da je imao smisao za pomorstvo. U srpnju 1646. godine postavljen je na jedan od

je ustvari eminentni suvremeni turistički objekt, ugostiteljskog karaktera, sličan današnjem motelu. Spada svakako među najsačuvanije turske ugostiteljske objekte u Evropi. L. Jelić ističe: »Nedvojbeno je to najmonumentalniji spomenik i nekadanjeg turskog i mletačkog područja«.[19] Monumentalnost zgrade u maurskom stilu iz bijelog klesanog kamena daje joj značajku najljepše zgrade koja se od XVII do XIX st. izgradila u Dalmaciji[20] i ujedno spomenika Kandijskog rata. Glavna je zgrada hana do danas sačuvana i nastanjena, a ostali se dio može popraviti i obnoviti.[21]

Taj turski ugostiteljski objekt ima svoju prednost i zbog toga što se i za shvaćanja pred tri stoljeća nalazi u prekrasnu predjelu. Već polovicom XVI st. A. Diedo naziva vransko područje najljepšim poljem čitave Dalmacije.[22] Kad je turski zapovjednik Husrevbeg 1538. god. obilazio tek osvojenu (napuštenu) Vranu, piše se da je rekao: »Nije taj grad vrana, nego sivi sokol«.[23] Nakon 110 godina, tj. 1648. god., general Foscolo poslije zauzeća Vrane izvještava vladu u Veneciji »da je Vrana najugodnije boravište radi krasote polja i množine perivoja«.[24] To ga nije smetalo da u provedbi svojih strategijskih mjera dade uništiti mnogo toga na vranskom području, pa je tako lagumirao veliku tvrđavu i oštetio lijepi han. Tvrđava se od tada nije obnovila, nego je opustjela, a ostaci zidina nastavili propadati do danas. Potrebno je da se konzerviraju što prije, a dijelom i restauriraju u interesu suvremene funkcionalnosti koja je u uskoj vezi s turizmom.[25]

najuglednijih i najznačajnijih položaja u turskoj carevini, a to je zapovjednik ratne mornarice — kapudan-paša. Druge godine postavljen je i drugim vezirom u zemlji. Požurio je Kandijski rat i s uspjehom u njemu sudjelovao, ali ga sultan Ibrahim 1646. god. u jednom času naglosti dade udaviti. Tako je spriječena Jusufova namjera da se povrati u rodni kraj — Vranu. Rodio se oko 1605. godine.

[19] Luka Jelić, Hajdemo do Vrane, Split, 1898, str. 11.

[20] L. Jelić, Vranjanin Jusuf Mašković ... Glasnik Matice dalmatinske, I/1901, sv. 2, str. 128.

[21] Han je s dvorištem upisan u zemljišnim knjigama zk. ul. 227 k. o. Vrana čest. zgr. 31 s dvorištem (2. 305 m²), gdje je još označen kao vlasnik Alfons Borelli Vranski pok. Franje. Njegov oporučni nasljednik Igor Borelli po generalnom opunomoćeniku ocu Folku Borelliju Vranskom darovao je han Općini Biograd n/m 1970. godine darovnim ugovorom ovjerenim kod Općinskog suda u Zadru.

[22] L. Jelić, Hajdemo do Vrane, str. 10.

[23] Ibidem, o. c. 5.

[24] Ib., 10.

[25] Gradina ostataka vranske tvrđave upisana je u č. zgr. 25 i č. zem. 8 (opkop) k. o. Vrana na ime Alfonsa Borellija Vranskog pok. Franje.

II

Međutim, novije vrijeme daje u Evropi nove oblike privređivanja ili neke slabo razvijene jače razvija i stavlja u prvi plan. Nedvojbeno je da su turistički oblici davnog podrijetla, ali da se tek u novije vrijeme, a to znači nešto više od stoljeća i pol, dobivaju današnji oblici koji se proširuju i usavršavaju.

Naše primorje u drugoj polovici prošlog stoljeća počinje jače osjećati izvjestan turistički promet, koji je nastao kao posljedica prednosti divne naše obale, mora i klime. Organizirani rad na tom području dolazi dosta kasno. Javljaju se razna društva za poljepšavanje mjesta (primjerice u Orebiću, Supetru, u Zadru postoji od 1892. god. i dr.) ili higijenično društvo (npr. u Hvaru, koje je nedavno slavilo 100-godišnjicu) i dr. Tako je i u Beču djelovalo od 1894. god. »Društvo za promicanje narodno-gospodarskih interesa kraljevine Dalmacije«,[26] koje je između ostalog imalo i turističke zadatke, kao što je promet putnika, poboljšanje lječilišta i svratišta i drugih shodnih sredstava, izdavanje propagandnog materijala, održavanje predavanja i sl. Društvo je ubrzo razvilo zapažen rad,[27] u kojem se ne samo težilo oko propagande za posjećivanje naše obale po stranim turistima, bez obzira na godišnju dob, nego se 1898. god. ističe potreba da se vide i domaći posjetioci. Ne samo to, nego se odmah ukazuje da neće biti uspjeha ako se toj akciji ne pridruži sam narod Dalmacije. Zbog toga predsjednik društva češki grof Ivan Harrach upućuje proglas pozivom za stupanje u članstvo, u kojem između ostalog piše: »... mi hoćemo, da oko nas vidimo najmoćnijeg faktora u ovom pogledu — narod Dalmacije — jer hoćemo da njemu samome dademo prilike, da se stara za svoje blagostanje«.[28] U turističkom pogledu treba koristiti sve propagandne oblike da se stranom svijetu skrene pažnja na najljepšu, ali vrlo zapuštenu, jadransku obalu. Zbog toga Harrach vodi 1899. god. akciju da se Dalmacija što bolje prikaže na pariškoj izložbi naredne godine[29] i usmjeruje skupljanje predmeta i postavu u etnografskom pravcu.

Ali prva moderna turistička organizacija u Dalmaciji osnovana je 1899. god. pod naslovom *»Planinsko i turističko društvo »Liburnija« u Zadru«*.[30] Proučavajući svojedobno arhivsku građu o osni-

[26] V. Pravila Društva za promicanje narodno-gospodarskih interesa kr. Dalmacije. Zadar, 1894, str. 9.

[27] Narodni list, XLIV/1905, br. 52, str. 2. Prikaz rada kroz deset godina.

[28] Narodni list, XXXVII/1898, br. 28, str. 3. Društvo ubrzo izdaje »Vodič« kroz Dalmaciju.

[29] I. Harrach, Dalmacija na pariškoj izložbi, Narodni list, XXXVIII/1899, br. 67, str. 1.

[30] V. knjigu Vj. Maštrović, Prvi turistički savezi u Dalmaciji, g. 1899. i 1909. Zadar, 1960, napose str. 10—25.

vanju ovog važnog općejadranskog društva, koje je imalo značenje saveza, nisam se mogao oteti dojmu da je i Vrana znatno pridonijela osnivanju tog društva, a napose usmjerenju stranca ne samo na ljepote koje pruža more nego i na one koje pruža kopno, primorje. U § 2. društvenih pravila ističe se zadatak društva: »Pronaći i istraživati prirodne ljepote kraljevine Dalmacije, činiti iste pristupne osobito strancima za turističke svrhe, te tim promicati saobraćaj stranaca, nadalje istraživati i opisivati špilje, *jezera,* gore i prethistorične predmete, koji s istim stoje u savezu itd.«.[31]

Upozorio bih da se u tekstu zadatka društva ne ističe direktno i poimence more — jer je to samo razumljivo — ali se spominju špilje (sjetimo se u Paklenici Manite peći, zatim na Dugom otoku kod Savra Strašne pećine i dr.), gore i *naročito jezera.* A od tih najveće je i najinteresantnije u Dalmaciji — Vransko jezero kod Biograda. Prvi je predsjednik »Liburnije« bio knez Alfons Borelli Vranski, a tajnik arheolog i povjesničar dr Luka Jelić iz Zadra. Prvi upravni odbor[32] sačinjavaju intelektualci, koji imaju vrlo zanimljive poglede na turistički razvoj, pa tako i na zadatke turističkog društva »Liburnija«. Njima je jasno da će se klimatski turizam, bilo primorski ili pomorski, razviti. Osnovni su elementi za taj turizam tu — more, sunce i zrak, te prateći uvjeti, napose hoteli, za koje iniciraju kampanju za njihovu izgradnju. No ove turističke entuzijaste više zanimaju ostale prirodne ljepote na primorju (špilje, jezera, gore i dr.), dakle prirodni spomenici koje treba upoznati, a dužnost je turističke organizacije da na njih ukaže, da se pobrine za njihovo čuvanje i povoljan pristup. A ti spomenici, odnosno njihovo upoznavanje, nije vezano za neku određenu sezonu, nego su naprotiv zanimljivi u svako godišnje doba. Time se zauzimaju i za zimski turizam (predsezonu), pa tako i za ostale prateće zabave i pojave koje nosi izvansezonsko vrijeme.

Luka Jelić dobro poznaje zadarsko područje, jer je ono predmet njegova znanstvena interesa kao povjesničara i arheologa.[33] Poseban interes, u prijateljstvu s obitelji Borelli, pokazuje za Vranu. Tako je godinu ranije (1898) od osnutka »Liburnije« napisao »izletnu

[31] Pravila planinskog i turističkog društva »Liburnija«, Zadar 1899, str. 3.

[32] Prvi upravni odbor sačinjavaju, osim predsjednika i tajnika: Lavoslav Golf kao potpredsjednik, Kosta Naumayer kao blagajnik, te odbornici: O. Bettali, Rikard Kodolić, Marko Niseteo, Petar Andrović, L. Hočevar i Ferdo Tepper.

[33] Neke rezultate znanstvenih istraživanja Jelić objavljuje s terena Nina i Biograd n/m.

crticu« (kako je nazvao) pod naslovom »*Hajdemo do Vrane*«[34] u kojoj uz povijesne podatke ukazuje na prirodne ljepote Vrane. Držim da neću biti daleko od istine, ako navedemo da su vjerojatno pri obilasku biogradsko-zadarske i ninske okolice,[35] a napose u lovu na Vranskom jezeru i nastali razgovori, a potom i ostvarenja oko osnivanja turističkog društva »Liburnija«, kojem se djelatnost protezala na cijelo područje Dalmacije. Napominjemo da je to društvo osnivalo »turističke stanice« u Dalmaciji (to su turističko-planinarski domovi). Uprava je među prvima izabrala ona mjesta koja su u prirodno lijepu kraju, a ujedno i povijesni spomenik. Tako je uzet u biogradskoj okolici prvo i odmah u najam za 20 godina stari benediktinski glagoljaški samostan na brdu Čokovcu kod Tkona na o. Pašmanu. Tu je uređen prvi turističko-planinarski dom u Dalmaciji. Bile su namjere da se podignu dvije žičare u Dalmaciji. Među njima prva je trebala biti od Preka do tvrđave sv. Mihovila, koja je tada bila turistička stanica »Liburnije«.[36] U priredbama, napose izletima i lovovima, Vrana je bila često na programu ovih turističkih radnika.

Već tada, a i prije, ističe se potreba organiziranja lovnog turizma na vranskom području, koji bi obuhvatio lov, prvenstveno na pernatu divljač i ribolov.

Kako je poznato obitelj Borelli dobiva u leno vransko područje 1752. god., te ga kroz više od stoljeća nastoji unaprijediti, pa je tako i zasluga Franje Borellija da je prije 200 godina dovršena Prosika[37] i omogućen postupak moderne melioracije Vranskog polja, koje je do tada u znatnoj površini bila močvara (Vranska blatina).

Godine 1868. austrijska državna vlast otkupljuje za sebe vransko leno, a Borellijevima ostavlja kneževski naslov Vranski, kao i tvrđavu i han.[38] Sjetimo se da je naslov vranskog priora pripojen prepozitu zagrebačkog kaptola.

[34] Objavio u »Novom vieku«, 1898. god. i potom kao separat.

[35] I okolica Nina imala je prije asanacije Ričine (1903—1909) mnogo pernate divljači, a zečeva prije i poslije dosta.

[36] Narodni list, XLVII/1908, br. 24, str. 1. Druga se žičara trebala podići na brdo Zmijovac (pol. Pelješac).

[37] Prokop je uglavnom dovršen 1766. god. ali je voda protekla tek 1770. god. Franjo Borelli to nije dočekao jer je umro 1762. god. Rođen je 1704. god. On je s puno oduševljenja radio na proboju Prosike, te osobno organizirao i nadzirao rad oko toga. Za te je radove Venecija dala rok od 12 godina, koji je produžila na dalje 4 godine.

[38] Podaci su iz arhiva obitelji Borelli. Zahvaljujem se i na ovom mjestu Folku Borelliju Vranskom na susretljivosti u davanju podataka.

III

Austrija je nastojala da uredi odnosno presuši Blatinu. Tako je viši građevni savjetnik Bartol Tamino[39] izradio 1887. god. plan za isušenje Blatine, ali nikako da dođe do ostvarenja, iako je tadanja državna uprava naročito oko toga interesirana. Vransko je područje u sklopu državnog poduzeća »Jankolovica« (prije su zvali »Jankulovica«). Uprava je tog poduzeća organizirana 1899. i redovno je počela djelovati 1900. god. te je dosta rano posvećivala pažnju lovnom turizmu, ali bez neke naročite organizacije.[40]

Druge su teškoće bile veće i potrebnije za rješavanje, napose pitanje presušenja Blatine.

Tada je lovni turizam pomogao. Na lovačku hajku u Vransku blatinu došao je grof Jacciola iz Ancone. Videći da bi se isušenje močvara moglo izvesti uspješno i s malo troška, ponudi u zajednici s jednom engleskom bankom da će taj posao izvesti. Tada se tek austrijske vlasti iz prestiža trgnu i ne htjedoše prihvatiti ponudu stranca, nego sami pristupe poslu: godine 1894. produbljena je Prosika, a 12. lipnja 1897. god. prosječene su prve jaruge preko Blatine. Močvarni je predio nestao u najplodnijem području gornje Dalmacije. Time je Austrija, kako se istaklo, proslavila 100-godišnjicu svog dolaska u Dalmaciju. Godinu dana ranije stigao je u Zadar odličan poljodjelski stručnjak i pisac prof. Ivan Zotti, koji je vršio nadzornu službu i na vranskom imanju u ime Zemaljskog gospodarskog vijeća.[41]

Često su se organizirale *lovačke hajke* na koje su dolazili mnogi strani i domaći lovci, zapravo turisti, te se od tih dolaženja počela osjećati korist u raznim vidovima. No bilo je potrebito uvesti u tome izvjestan red. Nalazimo u autobiografiji kneza Huberta Borellija[42]

[39] B. Tamino imao je razumijevanje za turističku djelatnost. Aktivirao se u »Liburniji«, te je u ožujku 1907. god. bio član znanstvenog odbora tog društva, zajedno s dr Lukom Jelićem, dr Đurom Petranovićem, šumarskim savjetnikom Ferdinandom Tepperom i namjesničkim perovođom dr Erichom Bandlom. Smotra dalmatinska, XX/1907, br. 23, str. 3.

[40] Podatak od Folka Borellija.

[41] Prof. Ivan Zotti rodio se u Poreču 1856. god. a umro 12. ožujka 1917. god. U Zadru. Agronomiju svršio je u Beču i potom služio u Trstu, u južnom Tirolu, te kao profesor u vinarsko-vrtlarskoj školi u Klosterneuburgu. Ujedno je bio predavač kao izvanredni docent na Visokoj školi za kulturu tla u Beču. Pozvan je 1896. g. u Zadar i postavljen za pokrajinskog nadzornika poljodjelstva i vladina savjetnika. Vrlo je aktivan u stručnom radu. Ističe se u Zemaljskom gospodarskom vijeću kao stalni član. Na tim dužnostima pomagao je u uspješnom radu i modernom organiziranju poduzeća »Jankolovice«, kao i uopće na poljodjelskom napretku Dalmacije.

[42] Izvornik je u arhivu obitelji Borelli pod naslovom »Životopis kneza Huberta pl. Borelli Vranskog«. Ovjereni prijepis u rukopisnoj zbirci Znanstvene knjižnice u Zadru.

da se kao načelnik biogradske općine tim pitanjem dosta bavio, pa je tako uređeno i pravo ribolova na Vranskom jezeru, koje je zadržala za sebe austrijska vlada time da je dana određena odšteta selu Pakoštane u obliku jedne parcele isušene zemlje za obrađivanje. Drugo je pitanje granice ribolovišta na moru među ribarima pojedinih sela, čime se biogradska općina tada morala baviti.

U međuvremenu se u Dalmaciji već razvija interes za turizam. Istina u manjem obliku, ali je ipak postojao u određenom pravcu i progresu, napose zahvaljujući radu društva »Liburnije«, njezinih podružnica po Dalmaciji i sličnih društava. Propagira se gradnja hotela.

Posebno se izvjesna organizirana djelatnost iz područja turističke privrede i turističke društvenosti jače razvija nakon osnutka 1909. god. i rada *»Pokrajinskog saveza za promicanje saobraćaja stranaca u kraljevini Dalmaciji«.*[43]

Prema R. Schindleru promet turista u Dalmaciji bio je 1897. svega 2.279, a potom naglo raste tako da E. Pfaundler bilježi već 1903. — 11.424, 1907. — 53.178, a 1909. — 66.588 turista. Tada se još nije bilježilo broj noćenja.

Savez je bio čisto turistička organizacija s modernim zadacima u toj vrsti privrede i društvene djelatnosti. Okuplja sve društvene organizacije u Dalmaciji koje rade na tim ili sličnim zadacima.

Na čelu je prve savezne uprave prvi civilni namjesnik Dalmacije Niko Nardeli, a tajnik Arnolfo Bakotić, dok među članovima uprave nalazimo predstavnika Dalmatinskog sabora, pojedinih općina, te istaknute pojedince, kao što je znanstveni radnik Frane Bulić.

Savez je vodio društvenu i privrednu politiku. Iz njegove raznolike aktivnosti izdvojili bismo dvije.

Prva je: podupro je energično kod Ministarstva trgovine i javnih radnja u Beču 1910. god. akciju i molbu konzorcija za podizanje velikog i modernog kupališno-ugostiteljskog naselja u Zadru u predjelu današnjeg Borika. Dakle trebali su se podići veliki moderni hoteli, koji su bili predviđeni prvenstveno za inozemni turizam. Pri tome se mislilo i na zimsko razdoblje rada. Tada dolazi prvenstveno u obzir uz klimatski turizam i lovni na zadarskom području, a to znači prvenstveno vransko područje. Na žalost, ovu je akciju spriječila bečka vlada. Tako nije u Zadru izgrađena s obzirom na ugostiteljske objekte, nova Opatija. No to nije spriječeno iz birokratskih razloga, nego iz čisto političko-kapitalističkih. Kapital koji je trebalo angažirati u Zadru bio je njemački i engleski, dok je

[43] Vj. Maštrović, o. c. 26—36. V. i HAZd, Spisi Jug. kon. Zadar, sv. II, br. 143, str. 1427.

austrijski bio već aktiviran u gornjem Jadranu. Pogrešno su Austrijanci ocijenili da će njihova turistička središta trpjeti, ako se odjednom pojavi Zadar kao veće turističko tržište. Taj je postupak nepotrebno gurnuo Zadar i njegovo područje natrag za više od pola stoljeća u turističkom razvoju. Savez je pokazao istodobno i velik interes za prvu međunarodnu *lovačku izložbu u Beču,* koja je otvorena 2. svibnja 1910. god. te odlučio da na njemu sudjeluje i prikaže Dalmaciju kao turistički potencijal. Skupljali su se etnografski predmeti: nošnje, oružja, nakiti, predmeti kućnog obrta — čipke, veziva i dr., zatim predmeti kućne i osobne uporabe, kao i rijetke lovačke i ribarske sprave, pribor i oprema. Željelo se nabaviti i preparirane rijetke žvotinje i ribe, koje su s našeg područja. Osim toga skupljale su se i slike.[44] Međutim, takvih predmeta nije sabrano mnogo, jer, kako je izjavio namjesnik Niko Nardelli, nije bilo mnogo vremena za tu akciju. A da je i bilo, ne bi se ni moglo sve smjestiti na izložbi, jer je savez otkupio mali prostor za Dalmaciju zbog pomanjkanja financijskih sredstava. Unatoč tome, ipak je sudjelovanjem na izložbi skrenuta pažnja na Dalmaciju kao turističko područje,[45] a osim toga i na kraj u kojem se može u jeseni, zimi i proljeću razviti lovni turizam.

Druga je akcija uspjela i konkretno se odnosi na Vransko jezero, te ima izvjesne veze s izložbom u Beču. Savez je uočio ne samo veći posjet turista lovaca na biogradsko područje, posebno na Vransko jezero, nego i interes za lov kako na kopnu tako i na jezeru. Lovačka je pak izložba u Beču skrenula pažnju na lovni kao posebni vid turizma, a takav ima uvjeta baš na vranskom području. Tu je pak trebalo stvoriti neki red, a napose osigurati određenu naplatu, kako bi se imalo i izravne koristi od lovnog turizma.

Akcija je započeta u proljeće 1910. god. sa ciljem da se odluka donese na vrijeme, tj. prije zimskog razdoblja. Dana 2. srpnja donesena je objava »Za promet stranaca« koja predstavlja jedan od prvih akata za reguliranje početka lovnog turizma na našem primorju:

Za promet stranaca

Ministarstvo poljodjelstva, da olakša tek započeto djelovanje pokrajinskog Saveza za promicanje prometa stranaca u Dalmaciji, dozvoljelo je strancima i turistima ribanje i lov na Vranskom jezeru kod Biograda uz sedmičnu pristojbu od 12 kruna. Rok za ribanje i lov ustanovljen je od 1. prosinca do 31. travnja. Preporučuje se

[44] Smotra dalmatinska, XXIII/1910, br. 15, str. 2 i 3.

[45] Zanimljivo je da je na izložbi posebni jury dodijelio zlatnu kolajnu za pokrivač iz paških čipaka. Smotra Dalmatinska, XXIII/1910, br. 82, str. 5.

upravama hotela, da o tome obavijeste i na to upozore razne putnike i turiste i da im izagju na susret u pogledu prilike kojom bi mogli poći na Vransko jezero.

Vransko jezero sa svojom površinom od 3001 h i sa dubinom od 1—4 m poplavljuju zimi sjeverni kraj za još 2000 h. Prije deset godina prosjekom kanala, kojim se mrtva voda što nastaje uslijed zimskih kiša izlijeva u more, bila je osušena velika površina blatija i tako uređena, da se podiglo uzorno gospodarstvo i zasnovali prostrani matičnjaci za amerikansku lozu i za voćke. Na jezeru ima izobilja divljači, svake vrste, a napose divljih pataka, gusaka i bena. U jezeru nalazi se i ribnjak, koji je bogat jeguljama i cipljima. Ispod »Crnoga Vrha« na sjeverno istočnoj strani jezera leži selo Vrana sa starinskom templarskom kulom, koja skupa sa Biogradom prikazuje putniku davno doba te krajine.

Iskazni listovi za ribanje i lov imaju se pridignuti kod c. k. Gospodarskoga Ureda u Biogradu.[46]

Taj je ured redovito izdavao lovne dozvole za obje vrsti lova, te je od toga nastao zimi lijep prihod. Pristojbe za dozvole morali su plaćati svi domaći, pa tako i biogradski i zadarski lovci. Plaćali su i članovi obitelji Borelli i njihovi prijatelji i gosti.

Vransko je područje imalo između dva rata poseban postupak od strane državnih vlasti. Ostajući u okviru naše teme, spomenuli bismo da je novo gospodarsko poduzeće poslije Prvog svjetskog rata pod imenom *»Državna ergela i gospodarstvo »Vrana« u Jankolovici«* (ured je bio u Biogradu n/m) nastavilo lovno-turističku djelatnost, pa je izdavalo lovne dozvole, koje je potpisivao direktor Ergele. Vrijeme trajanja dozvole odnosilo se redovito od kolovoza jedne do konca travnja druge godine, dakle lovni period. Ali bilo je dozvola i za kraće vrijeme, pa čak i za nekoliko dana. Naplaćuje se određena pristojba i biljezi.

Zanimljivo je da se tridesetih godina ovog stoljeća strogo vodi računa gdje se lovi. Da ne bi bilo zabune označuje se čak uz lovnu dozvolu i karta na kojoj je crveno omeđašeno područje za koje postoji stalna lovna zabrana na fazane, jarebice i zečeve. U posjedu smo jedne takve dozvole s kartom, koja je izdana u Jankolovici pod brojem 3 dana 2. kolovoza 1934. god. grofu Alfonsu Borelliju iz Filip-Jakova za vrijeme od 1. kolovoza do 31. prosinca 1934. god. Poduzeće se tada naziva *Državna ergela »Vrana« — Biograd n/m.* Kasnije lovne dozvole izdaje Uprava *Držav. ergele »Aleksandrovo«* u Biogradu n/m, što je novi naslov tog poduzeća. Ono je pri-

[46] Smotra dalmatinska, XXIII/1910, br. 53, str. 3.

Ulaz u Maškovića han (snimak s dvorišne strane)

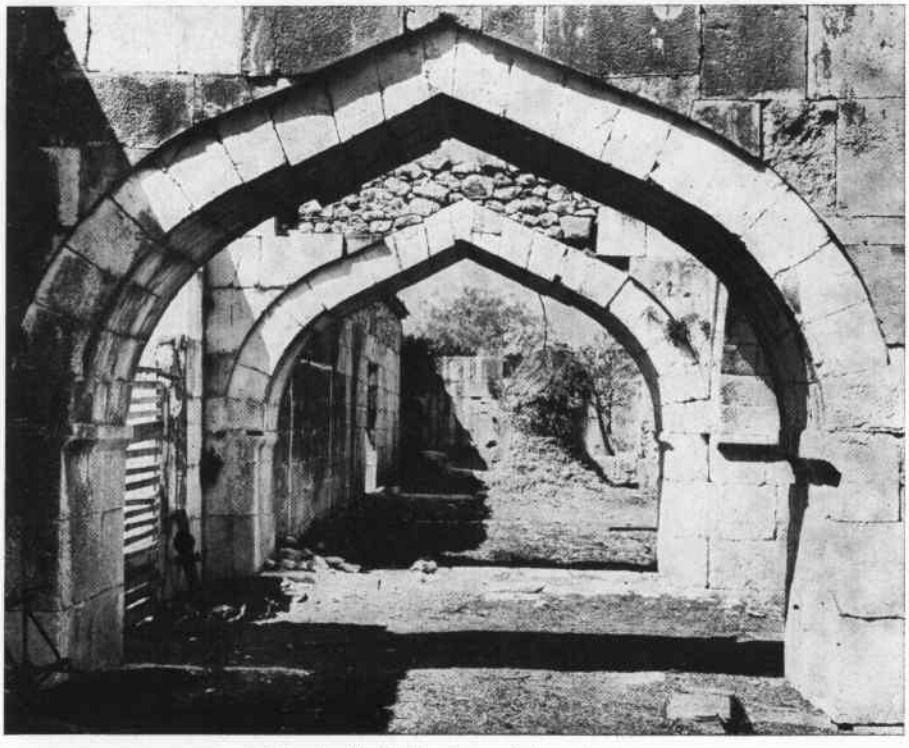

Unutrašnji dio kompleksa hana

Prostorije za putnike u istočnom dijelu hana

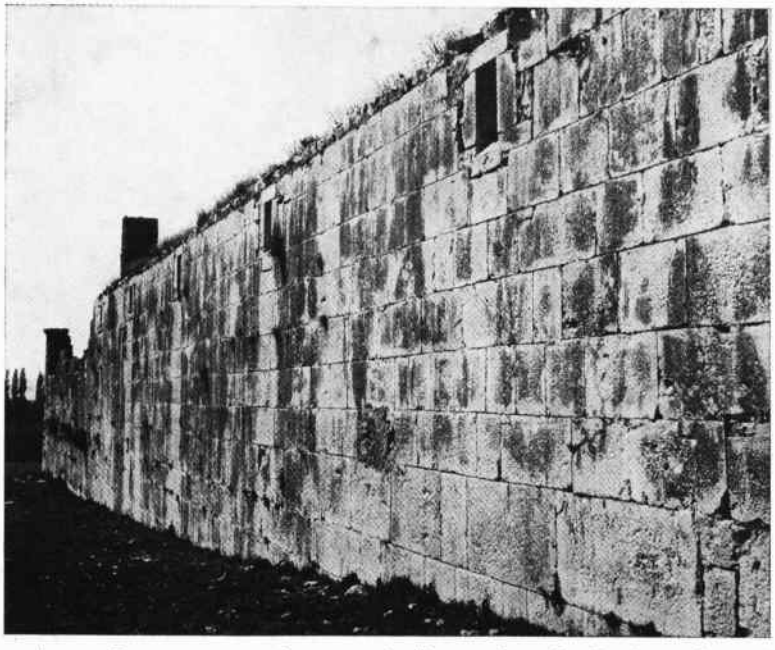

Istočna strana hana s prozorima prostorija za konak. Svaka soba s jednim prozorom

Државна Ергела и Господарство „Врана“
Биоград н/м.

Број 1.

Ловна дозвола,

за Госп. Алфонзо сонте Бореш из Филипјакова
на копну и језеру горње Установе за време од
1. новембра 1928 до 1. новембра 1929

Јанколовица 10. новембра 1928

Директор Ергеле:

М. Е. Гаваш

Одлик Тисмара Е. Фиталиани, Либаник

Lovna dozvola od 10. studenog 1929. g. Drž. ergele i gospodarstva »Vrana«

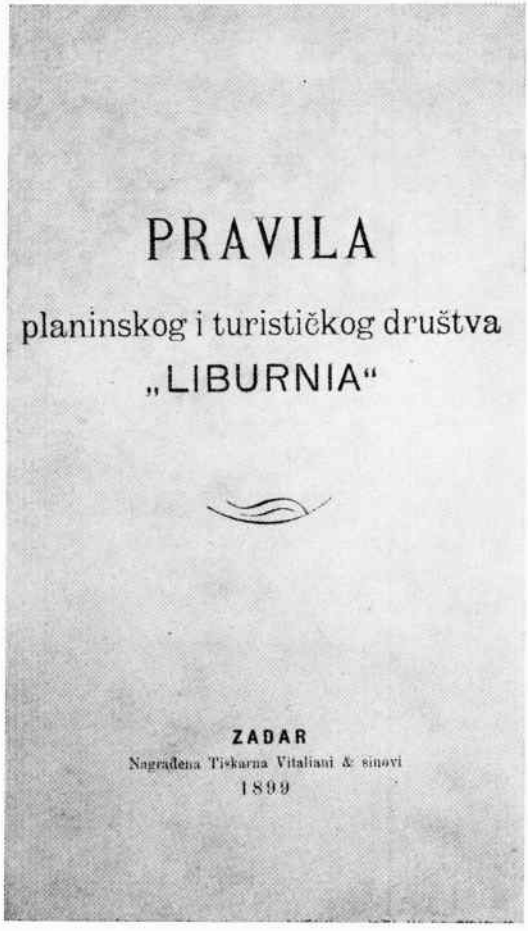

PRAVILA

planinskog i turističkog društva

„LIBURNIA“

ZADAR

Nagrađena Tiskarna Vitaliani & sinovi

1899

Pravila planinskog i turističkog društva »Liburnia«

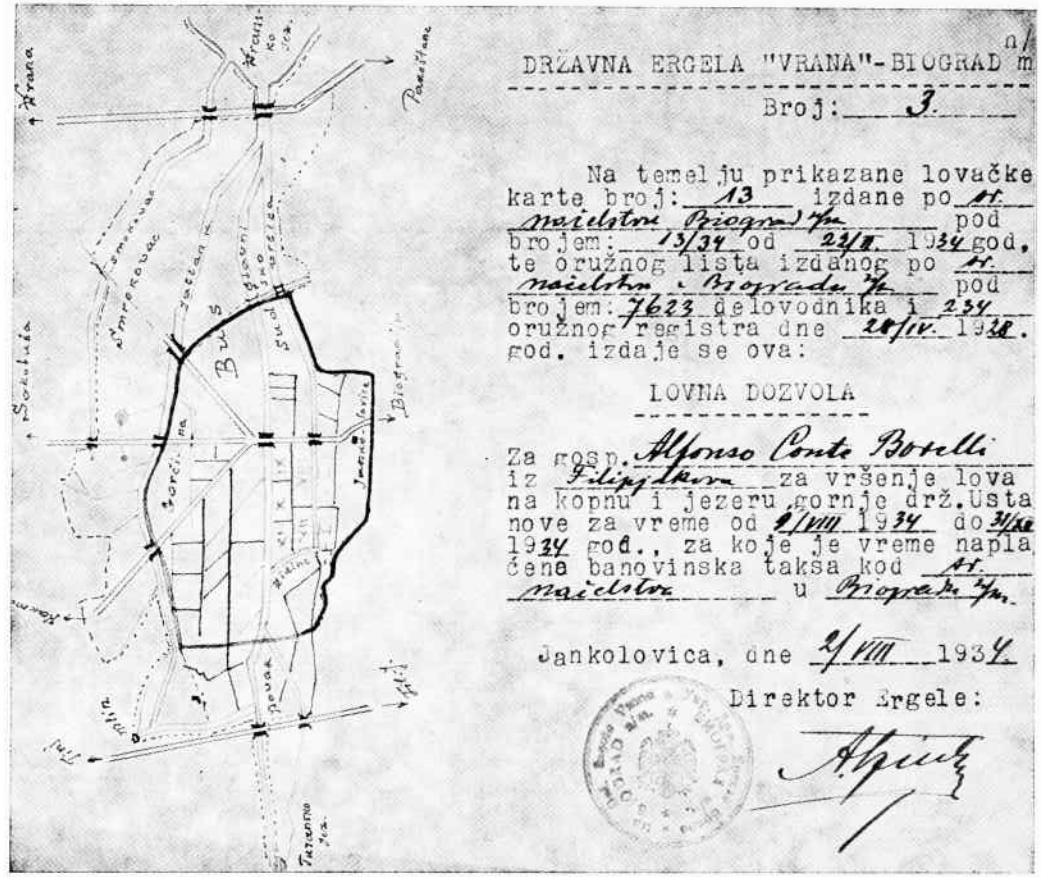

DRŽAVNA ERGELA "VRANA"-BIOGRAD n/m

Broj: 3.

Na temelju prikazane lovačke karte broj: 13 izdane po sv. načelstvu Biograd n/m pod brojem: 13/34 od 22/II. 1934 god, te oružnog lista izdanog po sv. načelstvu u Biogradu n/m pod brojem: 7623 delovodnika i 234 oružnog registra dne 28/IV. 1928. god. izdaje se ova:

LOVNA DOZVOLA

Za gosp. Alfonso Conte Borelli iz Filipjakova za vršenje lova na kopnu i jezeru gornje drž. Ustanove za vreme od 9/VIII 1934 do 31/XII 1934 god., za koje je vreme naplaćena banovinska taksa kod sv. načelstva u Biogradu n/m.

Jankolovica, dne 2/VIII 1934.

Direktor Ergele:

Lovna dozvola od 20. kolovoza 1934. g. Drž. ergele »Vrana« u Jankolovici

Alfons Borelli, prvi predsjednik Tur. i plan. društva »Liburnija« u Zadru

mjerice izdalo 1938. god. dozvolu od 6. listopada na ime kneza Folka Borellija »da lovi divljač na imanju ergele za vrijeme trajanja lovne sezone 1938/39. god.«

Ispitali smo izdavanje ovih dozvola i utvrdili da je dozvolu u Jankolovici mogao dobiti samo onaj koji je imao opću lovnu dozvolu. Uz to je, dakle, morao imati posebnu dozvolu od Uprave u Jankolovici, i to kako za lov po terenu, tako i za ribolov u jezeru, uz naplatu određene pristojbe i banovinskih biljega. Izvan toga je, naravno, oružni list i dozvole vezane za oružje.

IV

Vransko je područje s prirodnim stanjem i mogućnostima jedinstveno na našem primorju, te omogućava uz modernu poljoprivrednu djelatnost sa znatnim potencijalom još i lovni turizam. Već rezultati poljoprivrede ostvaruju znatnu pomoć turističkoj privredi ne samo zadarsko-biogradske regije nego i dalje — velikom dijelu primorja. To je važan i vrijedan doprinos.

No posebna je draž lovni turizam, koji privlači naročitu vrstu stranih i domaćih turista, koji su potencijalni potrošači uopće a za lovne pristojbe posebno.

Vrana je prvo područje kod nas na primorju gdje smo utvrdili određeni i organizirani lovni turizam. Austrijska je vlada preko svog ministarstva poljodjelstva izričito za sebe zadržala izdavanje dozvola i naplata pristojbi od 12 kruna sedmično. To je izvršavala, kako smo naveli, u Biogradu preko svog c. k. gospodarskog ureda.

S tim je u vezi bila provedena određena organizacija, prihvat i smještaj, pa time dobiva i razvoj turizma uopće u Biogradu n/m, koji je tada u povojima.

Kod nas organizirani turizam tada još nije bio dovoljno proveden i proširen, a turistička specijalnost kao što je lovni turizam još manje. Međutim, baš slučaj Vrane — organizacija u turističkim oblicima lova na kopnu i jezeru — ukazuje na jedan od prvih pojava lovnog turizma na kopnu i jezeru u našem primorju.

Kad se prisjetimo bogate povijesti tog područja, napose sačuvanog jedinstvenog ugostiteljskog objekta — hana — iz turskih vremena, onda nam uloga Vrane u razvoju modernog turizma izlazi kao logična posljedica i pojava onih uvjeta koje joj područje kopna, jezera, vegetacije i blizine mora pruža.

THE FIRST SIGNS OF A TOURIST ACTIVITY IN THE AREA OF VRANA

Summary

The author stresses that among economic forms coming into evidence in the last century in Europe the tourist economy ranked first. Vrana is situated in a wonderful area in the hinterland of the Biograd Seaboard, with much greeneries and fertile land — festures constantly put into the foreground by invaders and writers of books of travels. Already Mašković-han, which was raised beside the Vrana Fortress in 1644 by the Pasha Jusuf Mašković, of Vrana (a favourite of the Sultan Ibrahim), is actually a prominent contemporary tourist object of catering character, similar to today's motels. Thich object has been preserved very well to the present day.

In the latter half of last century there commenced not only a certain tourist traffic in the Croatian Province of Dalmatia, but somewhat later there took place organized activity in the same region, performed by various societies. The first modern tourist organization in Dalmatia was the »Mountain tourist Society Liburnija« at Zadar, which possessed the significance of an association in the province. In its rules it stresses tourist activity — caves, mountains and lakes — thinking in the first place of Vrana Lake near Biograd as the largest and most interesting lake in Dalmatia. At the head of the aforementioned organization was the Duke Alfons Borelli of Vrana, and the secretary and historian dr. Luka Jelić, who already earlier had made much publicity for Vrana.

However, hunting tourism had even earlier been developing in the Vrana area, and it even contributed to the activities of drainage of swamps. Thus along a climatic tourism in the Zadar area there commenced an aver more intense hunting tourism, with its seat at Vrana. This activity was facilitated by the »Union for the advancing of tourist traffic in Dalmatia«, at Zadar, which contrived to obtain from the Vienna Ministry of Agriculture a general permit for tourists to engage in fishing and hunting at Vrana, For this purpose an office was established, and later on an enterprise which issued permits for hunting — all of which signified the

beginning of a new kind of tourism. These activities were being continued between the two world wars, and for Vrana there was established the enterprise entitled, »Državna ergela« Vrana, which proceeded with issuing hunting licences to tourists.

Thus along with a modern agricultural activity with a considerable potential Vrana has made possible also hunting tourism to develop, thus attracting the attention to the fact that on the Adriatic besides a seaboard tourism also a hunting tourism can be developed, only that a body will be necessary to supervise it.

